

Het concrete is het wezenlijke

Geert van Dijk

Het concrete is het wezenlijke

Het denken van
A. Janse van Biggekerke (1890-1960)
over Gods verbond met mensen

Boekencentrum *Academic*, Zoetermeer

Tevens verschenen als proefschrift aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij steun van het Fonds van de Nederlands Gereformeerde Predikantenopleiding

www.boekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van Uitgeverij Boekencentrum

Ontwerp omslag: Oblong, Jet Frenken

ISBN 978 90 239 2791 4

NUR 700, 704

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	8
1 HET NUT VAN EEN STUDIE OVER A. JANSE VAN BIGGEKERKE.....	11
1.1 Inleiding	11
1.1.1 Wie was A. Janse van Biggekerke?	11
1.1.2 De stand van het onderzoek tot nu toe	11
1.2 Korte schets van de betekenis van A. Janse	13
1.3 Vraagstelling en opzet	16
1.3.1 Eén hoofdlijn: het verbond	16
1.3.2 Indeling in perioden	17
1.3.3 Bronnenverantwoording	18
2 JEUGD EN OPLEIDING (1890-1918)	20
2.1 Voorgeschiedenis	20
2.2 Jeugdjaren	22
2.3 Achtergronden van de kerkelijke situatie in Zeeland	26
2.4 Opleiding, dienstplicht, onderwijzerschap	29
2.5 Eerste huwelijk	33
2.6 Conclusies	34
3 JANSSES STRIJD TEGEN DE MYSTIEK (1918-1926)	35
3.1 De strijd om de ervaring in de Gereformeerde Kerken	35
3.2 Janse en het onderwijs	37
3.3 De opbouw van een calvinistische wijsbegeerte	45
3.4 Realisme tegenover idealisme in <i>Eva's dochteren</i> (1923)	46
3.5 Zelfbeproeving tegenover zelfbeschouwing in <i>Lourens Ingelse</i> (1926).....	52
3.6 Conclusies	56
4 JANSSES STRIJD TEGEN DE DIALECTISCHE THEOLOGIE VAN KARL BARTH (1926-1933)	58
4.1 Inleiding	58
4.2 Andere gereformeerden over Barth	61
4.3 Jansses uitspraken over Barths theologie chronologisch weergegeven	68
4.3.1 Artikel 'Karl Barth en de waarheid' (1929)	69
4.3.2 Overige artikelen in 1929 en 1930	71
4.3.3 <i>Van de rechtvaardigen</i> (1931)	73
4.3.4 Artikelen in <i>De Reformatie</i> (1931)	76
4.3.5 Enkele artikelen in 1933 en 1935	78
4.3.6 Artikel 'De nominalistische inslag in de "Kirchliche Dogmatik" van Karl Barth' (1935)	79
4.3.7 Janse over Barth na 1936	81
4.4 Hoofdlijnen van Jansses visie op Barth	83
4.5 Conclusies	85

4.6	Persoonlijke hoogtepunten in deze periode: tweede huwelijk (1929) en Ridderorde (1931)	87
5	STRIJD OVER DE ZIEL EN HET ZELFONDERZOEK (1933-1936)	89
5.1	Trouw aan de antirevolutionaire beginselen	89
5.2	De Schriftbeweging: 'die wonderere tijd'	92
5.2.1	Vernieuwing van de prediking	92
5.2.2	Spreekbeurten	95
5.2.3	Briefwisselingen	97
5.2.4	Artikelenreeks in <i>Op den Uitkijk</i> over het sterven van de mens (1933)	99
5.2.5	<i>De heerlijkheid der Psalmen als liederen des verbonds</i> (1933)	100
5.2.6	<i>Van Dordt tot '34</i> (1934)	103
5.3	Rondom de synode van Amsterdam 1936	106
5.3.1	De synode van Utrecht 1905 en ontwikkelingen daarna	106
5.3.2	Brochure <i>De mensch als "levende ziel"</i> (1934)	108
5.3.3	<i>Het eigen karakter der christelijke school</i> (1935)	112
5.3.4	De oprichting van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte in 1935	113
5.3.5	Catechetisch handboek <i>De belijdenis der kerk naar de Schriften</i> (1935)	115
5.3.6	De brochures van C.N. Impeta en I. de Wolff (1936)	116
5.3.7	De brochures van V. Hepp	120
5.3.8	Het verloop van de synode	124
5.4	Conclusies	126
6	DE STRIJD TEGEN MYSTIEK EN SCHOLASTIEK BESLECHT (1937-1939)	129
6.1	Achtergronden	129
6.1.1	De begrippen mystiek en gnostiek	129
6.1.2	Het begrip scholastiek	134
6.1.3	Discussies over verbond en verkiezing in het gereformeerd Protestantisme	138
6.2	De werken van Janse in de periode 1937-1939	146
6.2.1	<i>Leven in het verbond</i> (1937)	146
6.2.2	<i>Van idolen en schepselen</i> (1938)	155
6.2.3	<i>Rondom de reformatie</i> (1939)	158
6.2.4	<i>Om de "levende ziel"</i> (1939)	160
6.2.5	<i>Met geheel uw verstand...</i> (1939)	161
6.2.6	Artikelen uit 1937 en 1940, later gebundeld in <i>Uit de geschiedenis der kerk</i>	163
6.2.7	Artikel 'Dogmatiek als wetenschap en hare wijsgeerige motieven' (1939)	165
6.3	Enkele karaktertrekken van Janses benadering	170
6.3.1	Janses wijsgerige benadering en de plaats van het geloof	170
6.3.2	Janses visie op verbond en verkiezing en de gevolgen daarvan	173
6.3.3	Janses visie op de ontsparing na de Reformatie	175
6.3.4	Janses visie op de ziel	179
6.4	Conclusies	182

7	DUBBELE STRIJD (1940-1960)	186
7.1	Achtergronden	186
7.1.1	Gehoorzaamheid en verzet in de visie van Janse voor de oorlog	186
7.1.2	De visie van Kersten op het oordeel van God over Nederland	188
7.1.3	Janses visie voor en na de bezetting	190
7.2	Ontwikkelingen in de eerste oorlogsjaren	191
7.2.1	Artikel in <i>Pro Ecclesia</i> (december 1940)	192
7.2.2	Het schoolverzet (vanaf 1941)	194
7.2.3	De arbeidsinzet (1941-1943)	195
7.2.4	Artikel 'Heemkunde' (1941)	197
7.3	De brochure <i>Onze houding in dezen tijd</i>	197
7.3.1	Voorgeschiedenis en opzet	197
7.3.2	Inhoud	199
7.3.3	Bespreking	203
7.4	Vervreemding	210
7.5	Van Biggekerke naar Breda	214
7.5.1	Evacuatie uit Biggekerke	214
7.5.2	Aankomst van het gezin Janse in Breda	216
7.6	De Vrijmaking van 1944	217
7.7	Veroordeling van Janse na de bevrijding	222
7.8	Janse en de Indonesische kwestie	223
7.9	Janses levenseinde	225
7.10	Conclusies	227
8	DE KERKSTRIJD NA JANSSES OVERLIJDEN	230
8.1	Invloed van Janse op hoogleraren, predikanten en anderen	230
8.2	Janse en de kerkscheuring in de jaren zestig	235
8.3	Conclusie	238
8.3	Slotbeschouwing	239
	BIJLAGEN	242
	Bijlage I: Brochure van Janse, <i>Vader</i> (1926)	243
	Bijlage II: Eerste brief van Telder aan Janse (25 november 1932) en het antwoord van Janse (28 november 1932)	252
	Bijlage III: Verklaring over de toe-eigening des heils (1975)	257
	SUMMARY	261
	LITERATUURLIJST	268
	OVERIGE BRONNEN	279
	BIBLIOGRAFIE VAN A. JANSE	280
	REGISTER VAN PERSONEN	286
	CURRICULUM VITAE	293

Woord vooraf

Om Antheunis Janse te kunnen begrijpen, moet men iets weten van diens historische en kerkhistorische wortels. Om te begrijpen hoe iemand ertoe komt om zich in deze figuur te verdiepen, is het wellicht goed iets te vertellen van mijn eigen (kerk)historische wortels.

In het gezin waarin mijn vader, Frederik van Dijk (1931-2008), opgroeide, werd ter kerke gegaan in de Gereformeerde Gemeente te Leerdam. In deze bevindelijke omgeving waren de Bijbel, de kerk en het geloof erg belangrijk, en beheerste de leer van de uitverkiezing het (geloofs)leven. Dit hield in dat je als mens eigenlijk nooit kunt weten of je de belofte van God wel mag aannemen zolang je niet weet of je uitverkoren bent. Als vijftienjarige jongen ging mijn vader, die onderwijzer wilde worden, naar de reformatorische kweekschool De Driestar in Krabbendijke. Daar kwam hij via vrienden en andere kerken in aanraking met de opvatting dat een mens de belofte van God in de Bijbel wel degelijk mag aannemen, en dat hij zich niet hoeft af te vragen of hij wel uitverkoren is. Terug in Leerdam kreeg mijn vader steeds meer moeite met de prediking in de Gereformeerde Gemeente. Op 24-jarige leeftijd maakte hij uiteindelijk de overstap naar de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt, waar hij wel de ruimte in de prediking vond die hij zocht. Daar leerde hij eind 1956 mijn moeder, Dirkje Bakker (1932), kennen.

Toen ik in 1968 als hun vijfde kind werd geboren, was er in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt een kerkscheuring aan de gang. Enkele weken later voltrok de breuk zich in de kleine gemeente te Creil (Noordoostpolder), waar mijn vader als ouderling geschorst werd. Het kerkverband waarin ik opgroeide heette vanaf toen: Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (buiten verband). Dit werd later veranderd in: Nederlands Gereformeerde Kerken. In mijn tienerjaren volgde ik in Voorthuizen catechisatie en deed openbare geloofsbelijdenis bij dominee C.A. Versluis, een schoonzoon van Janse, en in de boekenkast van mijn vader stonden boeken van Janse zoals *Leven in het verbond* en *De heerlijkheid der Psalmen*. De belofte van God in het verbond is voor de vorming van mijn eigen geloof van grote betekenis geweest. In 1988 ging ik theologie studeren in Apeldoorn aan de Theologische Hogeschool van de Christelijke Gereformeerde Kerken. Ik ontdekte dat in christelijk-gereformeerde en hervormde kring op een andere manier met het verbond wordt omgegaan, met meer aandacht voor geloofservaring. Dat heb ik als een verrijking ervaren. Door contacten in de evangelische en oecumenische wereld en daarbuiten, heb ik overigens breder leren kijken dan de gereformeerde traditie. Verder heb ik gemerkt dat de vraag hoe een mens tot geloof komt (in reformatorisch jargon: de toe-eigening van het heil) kerkgenootschappen soms tot op het bot verdeelt. Voor mijn besef werden die spanningen sterker ervaren op kerkelijke vergaderingen dan in persoonlijke contacten.

Toen ik ontdekte dat deze verschillen gedeeltelijk terug te voeren zijn op de figuur van Janse van Biggekerke, raakte ik geïnteresseerd in de vraag wat er nu eigenlijk gebeurd is rondom deze figuur. Mij werd gaandeweg duidelijk dat over hem veel te vertellen is, maar vooral werd ik geplaagd door de vragen: Hoe heeft het zó mis kunnen gaan? en: Hoe konden bevindelijken en gereformeerden elkaar zó

kwijtraken? Het is mijn verlangen dat een studie over deze persoon bevordert dat gelovigen van verschillende kerken elkaar beter begrijpen.

Al is het verbond niet het belangrijkste thema in mijn geloofsleven, de vragen rond verbond, doop, kerk, geloof en ervaring hebben wel altijd mijn belangstelling gehad. Bovengenoemd overzicht maakt duidelijk waar de aanknopingspunten daarvoor liggen. De laatste jaren is er in kerk en theologie meer aandacht voor het verbond, zo is mijn indruk. Mensen herontdekken dat iemand doorgaans niet solitair gelooft, maar dit altijd doet in een gemeenschap. Het individuele en het collectieve hebben elkaar nodig. Naast de zoektocht naar mijn geestelijke wortels is een tweede motief voor deze studie dan ook de overtuiging dat in de bovengeschatte traditie waarvan ik mij een erfgenaam weet, waardevolle zaken liggen opgeslagen met betrekking tot het verbond. Hoe dan ook, kennis van de geschiedenis is van groot belang, dit geldt eveneens van de GKV en de NGK, die elkaar gelukkig steeds meer zoeken en vinden.

De weg die Janse ging was een eenzame weg, maar op die weg ontdekte hij zaken die een ander niet zag. Deze studie plaatst Janse in de historische context van zijn persoonlijke ontwikkeling, preciezer gezegd: zijn strijd tegen wat hij noemde het mysticisme van de bevindelijkheid. Dat leverde soms verrassende inzichten op, waarmee in zijn tijd anderen geholpen werden, en die in de eenentwintigste eeuw nog van betekenis kunnen zijn. Bij de bestudering van deze persoon ben ik echter vooral getroffen door de beperktheid van zijn perspectief. Janses leven en werk riep bij mij het beeld op van een ontdekkingsreiziger die door middel van een walkietalkie in verbinding staat met een klein groepje enthousiaste luisteraars: hij doet verrassende waarnemingen die andere mensen niet zien. Zijn scherpe blik contrasteert met zijn beperkte blikveld. Zijn solitaire optreden en de miskennis door het grote publiek geeft aan het geheel iets tragisch.

Graag wil ik mijn dank uitspreken in de richting van iedereen die in de loop van de jaren mij tijdens deze studie heeft aangemoedigd. Mijn promotor, prof.dr. Hans Maris, dogmaticus aan de TU te Apeldoorn, die in 1995 mijn doctoraalscriptie begeleidde, heeft vanaf het begin in 1998 mij terzijde gestaan. In 2005 kwamen daar prof.dr. George Harinck, historicus aan de VU, en prof.dr. Mees te Velde, kerkhistoricus aan de TU te Kampen, bij. De kring van historische onderzoekers die zich om George Harinck heen vormde, is van grote waarde geweest voor de feedback in de jaren 2006 tot en met 2008. Daarin participeerden onder anderen Hugo den Boer, Gerrit de Graaf, Ewout Klei, Enne Koops en, last but not least, Ab van Langevelde. Verder bedank ik de medewerkers van het HDC (Historisch Documentatiecentrum voor het Gereformeerd Protestantisme (1800-heden) te Amsterdam) en het ADC (Archief- en Documentatiecentrum te Kampen), met name Hans Seijlhouwer en Wim Koole.

De heer D. Smits te Vlaardingen, archivaris van de Nederlands Gereformeerde Kerken, die het Archief Janse heeft geïnventariseerd en gerubriceerd, en de volledige correspondentie tussen Janse en C. Veenhof (158 brieven) heeft gedigitaliseerd, overleed helaas op 29 mei 2013. Zonder de immense hoeveelheid werk die hij heeft verzet, zou ik deze studie nooit hebben kunnen voltooien.

De Nederlands Gereformeerde Kerken van Gorinchem, Almkerk-Werkendam, Dalfsen en Sliedrecht hebben mij altijd de ruimte gegeven om gedurende periodes van studieverlof en daarbuiten aan dit project te werken. Elke keer waren er mensen die informeerden naar de voortgang. Hun oprechte belangstelling was voor mij een

belangrijke stimulans. Van de kant van de familie Janse ontmoette ik een welwillende en coöperatieve opstelling, waarvoor ik hen zeer erkentelijk ben.

Ik bedank Jan van Helden, Wim Kooiman en mijn broer Piet van Dijk, die mijn manuscript doorgelezen en zeer relevante opmerkingen hebben gemaakt. Susan de Ruiters en Chris Gousmett hebben geholpen met de Engelse vertaling. Simone Perreijn van uitgeverij Boekencentrum was zeer behulpzaam bij het persklaar maken van dit boek.

Mijn ouders ben ik dankbaar, die mij de weg van het geloof wezen. Ik bedank mijn vrouw Germa die mij altijd terzijde staat en, zeker wat deze studie betreft, veel respect verdient voor haar geduld. Ten slotte dank ik God, die mij behalve de belofte van zijn trouw, kracht, gezondheid en zin gaf om met veel genoegen te studeren.

Sliedrecht, 2014

Geert van Dijk

1 Het nut van een studie over A. Janse van Biggekerke

1.1 INLEIDING

1.1.1 *Wie was A. Janse van Biggekerke?*

‘Janse van Biggekerke’ (1890-1960) was in de jaren dertig van de twintigste eeuw een begrip in de Gereformeerde Kerken in Nederland. Hij was schoolhoofd in een klein dorpje in een uithoek van Nederland, maar zijn stem werd – niet alleen in Zeeland – door heel wat gereformeerden gehoord. Antheunis Janse schreef talrijke artikelen en was een veel gevraagde spreker. Hij was een van de voormannen van een vernieuwingsbeweging binnen de toenmalige Gereformeerde Kerken en leverde een belangrijke bijdrage aan de reformatorische wijsbegeerte. Niet alleen heeft Janse veel mensen diepgaand beïnvloed met zijn visie op kerk en geloof, theologie en filosofie, hij was eveneens actief op het gebied van politiek en onderwijs. Wat hem vooral kenmerkte was zijn strijd tegen abstracte begrippen, wanneer hij meende dat deze de concrete werkelijkheid naar de achtergrond drongen.¹ Janse heeft in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog veel invloed gehad, die in later tijd vooral heeft doorgewerkt in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv) en de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK), die in de jaren zestig van de twintigste eeuw door middel van een scheuring uit de eerstgenoemde zijn ontstaan.² Janse is verder bekend geworden door wat hij in de oorlogsjaren schreef over welke houding men moest aannemen tegenover de Duitsers; hij vond dat men de bezetter als overheid moest erkennen en gehoorzamen.

1.1.2 *De stand van het onderzoek tot nu toe*

Over A. Janse zijn weliswaar enkele brochures en (doctoraal)scripties geschreven, maar nog nooit is er een grondig overzicht gegeven van zijn leven en werk. B.J. van der Walt en J.W. Ploeg typeerden hem in enkele penningen als een reformator.³

1 W. Janse, ‘Janse’ in: *Biografisch Lexikon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme deel v* (Kampen 2001) 285-288.

2 De GKv zijn door de Vrijmaking van 1944 voortgekomen uit de Gereformeerde Kerken in Nederland.

3 B.J. van der Walt, *Antheunis Janse van Biggekerke (1890-1960). Mōrester van 'n twintigste-eeuse reformasie*, (Potchefstroom 1989). Deze brochure is in het Engels verschenen in 2004: *Antheunis*

H.R. Schaafsma onderzocht alleen de oorzaken van het feit dat Janse in de vergetelheid is geraakt.⁴ A.J. Kruizinga onderzocht Janses opvattingen over de dichotomie, de visie dat de mens uit een lichaam en een ziel bestaat.⁵

Door diverse mensen is gewezen op de behoefte aan een biografie over A. Janse. Zo schreef J.C. Sturm: 'Hij verdient zeker een biografie, die ik me voorneem om ooit nog eens te schrijven'. B.J. van der Walt, die een brochure wijdde aan het leven en werk van Janse, stelde dat er een biografie van Janse zou moeten komen, het liefst ook in het Engels. J. Kramer-Vreugdenhil, die in haar dissertatie over de inundatie van Walcheren kritisch geschreven heeft over Janse, vond wel dat hij zeker 'een grondige en uitvoerige biografie verdient'.⁶ A. Janse, die geschreven heeft over de betekenis van zijn grootvader voor de kerken na de Vrijmaking, merkte op: 'Voor een breder georiënteerde analyse van zijn denken en zijn betekenis in de gereformeerde wereld van het Interbellum moeten we wachten op een wetenschappelijke biografie, die helaas nog steeds niet is verschenen.'⁷

Uit dit overzicht blijkt dat er naast een biografie tevens behoefte bestaat aan een analyse van Janses gedachtegoed. Noemden B.J. van der Walt en J.W. Ploeg Janse een reformator, anderen stonden bijzonder kritisch tegenover zijn opvattingen, zoals J. Kramer-Vreugdenhil en K.C. van Spronsen. Volgens deze laatste was er in Janses werk een cesuur op te merken: met betrekking tot diens houding ten opzichte van de Duitse bezetter in de Tweede Wereldoorlog schreef hij 'dat dit geheel afweek van wat hij in de dertiger jaren aan reformatorische arbeid gepubliceerd had'.⁸ Volgens J.T. Oldenhuis is er onderzoek nodig naar de eenheid in Janses denken en moet er

---

Janse of Biggekerke (1890-1960) Morning star of a 20th century reformation; J.W. Ploeg, Sreek, HEER, uw knecht hoort. Antheunis Janse (1890-1960); reformator tegen wil en dank. Scriptie Kerkgeschiedenis aan het Nederlands Gereformeerd Seminarie (Amersfoort 2000). Verder K.C. Smouter, Van Biggekerke tot Breda. A. Janses publicaties in het kerkblad van de vrijg. ger. kerk van Breda, Scriptie Kerkgeschiedenis aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn (Apeldoorn, z.j.).

- 4 Hij noemde zeven oorzaken: de omstandigheid dat de wijsbegeerte der wetsidee een tegenbeweging was; de beperkte waardering die Janse kan opbrengen voor de wetenschap; het feit dat Janse geen hoogleraar werd; het verschil van inzicht met Waterink; de bestrijding van Janses opvattingen over de 'levende ziel'; het feit dat Janse voor de Vrijmaking koos; zijn opstelling in de oorlog; en de ziekte van Parkinson. H.R. Schaafsma, *A. Janse: een vergeten pedagoog? Scriptie in het kader van de doctoraalstudie Algemene Pedagogiek* (Groningen 1988).
- 5 De conclusie van Kruizinga: 'Janse heeft op goede Schriftuurlijke gronden de dichotomie bestreden, ook al wordt zijn bestrijding gedrukt door enkele bezwaren'. A.J. Kruizinga, *Om de eenheid van de mens. Een onderzoek naar A. Janse's bestrijding van de dichotomie* (Kampen 1984) 73.; Zie verder A. Janse (jr.), 'Reformatie, oordeel en verootmoediging. A. Janse en de kerken van de Vrijmaking, 1944-1960' in: *Vuur en vlam. Aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1969* (Amsterdam 1998) 44-65. Henk Smit (1930-2001) hield als studiebegeleider van de Theologische Studiebegeleiding in de Nederlands Gereformeerde Kerken in 1988 een lezing getiteld 'Iets over de betekenis van A. Janse'. Zijn broer Herman Smit wijdde in zijn dissertatie *Gezag is gezag... Kanttekeningen bij de houding van de gereformeerden in de Indonesische kwestie* (Hilversum 2006) een hoofdstuk aan A. Janse, waarover meer in hoofdstuk 7.
- 6 J.C. Sturm, *Een goede gereformeerde opleiding* (Kampen 1988) 98, noot; Van der Walt, *Antheunis Janse*, 36; J. Kramer-Vreugdenhil in: *Nederlands Dagblad*, 24 april 2004, 2; zie ook haar dissertatie *Eilandbewoners. Bezetting en inundatie in drie Walcherse dorpen* (Waalre 2001) 114-116 en haar artikel 'Lijdzaam wachten op uitredding. Janses oproep tot onderwerping aan het van God gegeven gezag van de bezetter' in: G. Harinck (red.), *Tussen lijdelijkheid en verzet. Gereformeerden in bezettingstijd* (Barneveld 2005) 73-85.
- 7 A. Janse (jr.), 'Reformatie, oordeel en verootmoediging', 46.
- 8 R. van Reest (pseudoniem voor K.C. van Spronsen), *De Braambos 1* (Goes 1969) 133.

niet al te gemakkelijk van een breuk in zijn leven gesproken worden.⁹ Over hoe men het werk van Janse moet beoordelen, lopen de meningen dus nogal uiteen.

Het doel van deze studie is om in bovengenoemde lacune te voorzien, namelijk door een biografie over Janse en een analyse van zijn denken te geven. Vanuit het leven en werk van Janse wordt getracht om zijn ideeën in een breder (kerk)historisch kader te zetten en zo te begrijpen. Daarvoor is het noodzakelijk om te zien hoe Janse in zijn tijd stond, welke invloed hij uitoefende en welke motieven kenmerkend zijn voor zijn werk. De uitdaging is daarbij om te onderzoeken of er een eenheid in zijn denken is.

Men kan zich afvragen waarom er tot nu toe geen biografie of analyse van de schoolmeester uit Biggekerke is gegeven. Bewonderaars van Janse, zoals de onderwijzer J.L. Struik te Langeslag, die in het *Gereformeerd Schoolblad* maar liefst twintig jaar lang ongeveer vier keer per jaar geschriften van Janse heruitgaf, hadden niet de afstand tot hem die nodig is om hem te kunnen plaatsen en beoordelen. Een andere oorzaak is mogelijk het feit dat het *Archief Janse* nog niet zo lang geleden is ontsloten. Het feit dat de taal en denkwereld van Janse nogal ver af staan van deze tijd, kan eveneens een belemmering vormen om aandacht aan hem te besteden. Hoewel het in de jaren dertig van de twintigste eeuw uiteindelijk ging om de omgang tussen God en mens, hetgeen vandaag niet aan actualiteit heeft ingeboet, zijn de probleemstellingen van toen toch wel gedateerd. De drijfveer van de onderzoeker is om Janse te plaatsen in zijn context en om beter zicht te krijgen op ontwikkelingen in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en de Nederlands Gereformeerde Kerken, vanuit hun ontstaansgeschiedenis, die alles met Janse te maken heeft.

1.2 KORTE SCHETS VAN DE BETEKENIS VAN A. JANSE

Janse heeft met onder anderen D.H.Th. Vollenhoven (1892-1978) en diens zwager H. Dooyeweerd (1894-1977), hoogleraren aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, gewerkt aan de opbouw van een calvinistische wijsbegeerte. Janse was actief betrokken bij de oprichting van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte in 1935. Door middel van lezingen, cursussen en publicaties was hij voorts een belangrijke popularisator van de voor velen moeilijk toegankelijke boeken van Dooyeweerd.

Janses filosofische belangstelling werkte door in zijn visie op de mens. Janse las in Genesis 2:7 (Statenvertaling) dat de mens een 'levende ziel' is. Hij wees het spreken over 'lichaam en ziel' van de mens af als dichotomistisch en heidens, en ijverde voor de uitdrukking 'de mens als een levende ziel'. Deze term raakte nooit ingeburgerd, toch bleef Janse hieraan met grote stelligheid vasthouden. Het is van belang te schetsen op welke wijze Janses gedachten gevormd zijn en wat de gevolgen zijn geweest van zijn denkwijze.

Tussen 1926 en 1933 hield Janse zich intensief bezig met de theologie van Karl Barth (1886-1968). Volgens Janse verdraaide Barth de inhoud van het evangelie met

---

9 J.T. Oldenhuis, 'Gereformeerden tussen lijdelijkheid en verzet' in: *Gereformeerde Kerkbode* 31 (19 augustus 2005) 534.

behelp van verkeerde filosofische begrippen en vooronderstellingen. Met grote verontwaardiging hield hij vanaf 1928 lezingen over Barth voor de reünisten van de VU en voor de theologische studenten te Kampen. Het verbond neemt zowel bij Barth als bij Janse een belangrijke plaats in hun denken in. In deze studie komt Barth aan de orde in verband met de vraag welke plaats Janse innam temidden van andere gereformeerden die zich bezighielden met Barth, en wat de betekenis van Janses strijd met Barth is voor zijn eigen ontwikkeling.¹⁰

Janse wordt dikwijls genoemd in verband met de zogenoemde ‘reformatorische beweging’ binnen de Gereformeerde Kerken van de jaren dertig van de twintigste eeuw. Deze was volgens sommigen een antischolastieke reactie op de verstarring die in de kerken was ontstaan doordat scholastieke elementen uit de theologie van Abraham Kuyper werden gecanoniseerd.¹¹ Na de crisis van de Eerste Wereldoorlog was men in de Gereformeerde Kerken op zoek naar een nieuwe vertolking van het gereformeerde erfgoed. Samen met anderen benadrukte Janse – tegenover de exemplarische benadering – door middel van talrijke artikelen in allerlei kerkelijke periodieken voortdurend de betrouwbaarheid van Gods verbondsbeloften. Als Janse sprak was het ‘Schriftopenbaring voor me’, aldus decennia later een predikant.¹² Janse ging hierin echter zo ver dat hij het mysticisme afgoderij noemde, en bevindelijke dominees karakteriseerde als ‘dienaars van Israëls offerhoogten’. Met dergelijke vergelijkingen maakte hij zich bij velen niet populair. Dit leverde nog decennialang verwijdering op tussen bevindelijk-gereformeerden enerzijds, die nadruk leggen op de beleving van het geloof, en andere gereformeerden die de belofte meer benadrukten.¹³ Het is van belang om de rol van Janse in deze Schriftbeweging te schetsen. Was hij een leider, was hij representatief voor deze groep of nam hij een unieke positie in?

In 1926 stelde Janse het zelfonderzoek aan de kaak: deze verwerd in zijn ogen dikwijls tot een ongewilde ‘zelfbeschouwing’. Het zelfonderzoek werd samen met

---

10 René Barkema, *Nee tegen Karl Barth? Een historisch-theologische terugblik*. ADChartasreeks nr 12 (Barneveld 2007); Martien E. Brinkman, *De theologie van Karl Barth: dynamiet of dynamo voor christelijk handelen. De politiek en theologische controverse tussen Nederlandse barthianen en neo-calvinisten* (Baarn 1983).

11 Aldus F. de Vries, ‘Persschoou’, *De Reformatie* 52 (30 april 1977) 480.

12 P.K. Keizer, ‘De Reformatorische wijsbegeerte in haar betekenis voor een predikant’, *Beweging* 40 (1976) 48.

13 Over de ‘bevindelijk gereformeerden’ als bevolkingsgroep of kerkelijke zuil binnen het gereformeerd protestantisme: Bevindelijk wil zeggen dat de waarheid van de Bijbel, de geloofsleer, niet alleen begrepen moet worden met het verstand maar ook aanvaard moet worden met het hart. Bevindelijke gereformeerden geven veel aandacht aan de ervaringskennis van zonde en van genade. Evenals evangelische kerken, pinkstergemeenten, doopsgezinden en baptisten zijn ze overtuigd van de noodzaak van bekering, maar zij onderscheiden zich door hun overtuiging dat dit persoonlijke geloof wel van allen wordt geëist, maar dat lang niet allen het ontvangen. Dat heeft alles te maken met de nadruk op de leer van de uitverkiezing. J.P. Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden* (Kampen 2001) 66; H.C. Stoffels, *Religieuze Bewegingen in Nederland 26. Bevindelijk gereformeerden* (VU Uitgeverij Amsterdam) 1993; A. van der Meiden, *Welzalig is het volk. Een bijgewerkt en aangevuld portret van De zwarte-kousen kerken* (Baarn 1976); A. van der Meiden, *De zwartekousenkerken. Bevindelijk heroverwogen portret* (Baarn 6^e druk 1993); C.S.L. Janse, *Bewaar het pand. De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden* (diss.) (Houten 2^e druk 1985); T. Brienens, *Prediking en vroomheid bij Reformatie en Nadere Reformatie* (Kampen 1974); T. Brienens, *Bevinding. Aard en functie van de geloofsbeleving* (Kampen 1978); K. van der Zwaag, *Afwachten of verwachten? De toe-eigening des heils in historisch en theologisch perspectief* (Heerenveen 2003).

onder andere de onsterfelijkheid van de ziel een van de kwesties die behandeld werden op de synoden van 1936 en 1939-1943: van de zes onderhavige punten hebben deze twee rechtstreeks met Janse te maken.¹⁴ Janse is hierover nooit zelf aangeklaagd, omdat hij geen ambtsdrager was. Toch speelden zijn opvattingen hierover een rol in de aanloop naar de Vrijmaking in 1944. Deze discussie werd gaandeweg een persoonlijke strijd tegen de VU-hoogleraren V. Hepp (1879-1950), J. Waterink (1890-1966) en H.H. Kuyper (1864-1945). Janse zag zichzelf daarbij als profeet en reformator en identificeerde zich graag met Jeremia, wie bespottend ten deel viel omdat hij trouw wilde blijven aan Gods Woord. Janse werd bewonderd, maar heeft eveneens weerstand opgeroepen: hij was een bron van inspiratie, maar ook van irritatie. Bewondering én verguizing waren zijn deel. Hij is een van de weinige Nederlanders die een Ridderorde heeft gekregen én wie het kiesrecht is ontnomen. Deze tegenstellingen roepen vragen op naar Janse's karakter en persoonlijkheid: wat voor mens was hij en op welke wijze is hij gevormd door zijn voorgeslacht, zijn jeugd en zijn omgeving?

In die tijd waren verbond en zelfonderzoek de thema's, en vandaag de dag wordt gesproken over spiritualiteit, maar steeds gaat het om het contact tussen God en mens, of zo men wil: de correlatie van belofte en geloof, van Gods initiatief en de menselijke participatie.¹⁵ Dit roept allerlei vragen op. Wat is de plaats van het verbond hierin? Wat is de verhouding tussen de verkiezing en het verbond der genade? Welke rol heeft de beleving gespeeld in de geschiedenis van de Vrijmaking? Was de houding van Janse en de reformatorische beweging 'antisubjectivistisch', zoals K. van der Zwaag deze typeert?¹⁶ Deze vragen komen aan de orde voorzover ze de persoon van Janse aangaan.

In 1942 schreef Janse een brochure getiteld *Onze houding in deze tijd*, vanwege de vraag-en-antwoordstructuur wel de *Catechismus van Janse* genoemd. Daarin riep hij op tot gehoorzaamheid aan de bezetter. Janse beschouwde Hitler als een werktuig in Gods hand waarmee Hij, vanwege zijn trouw aan zijn verbond, de mensen in het ongehoorzame West-Europa strafte voor hun zonden. Behalve op Romeinen 13 en de houding van Daniël en Jeremia beriep Janse zich op Calvijn. Volgens Janse moest men loyaal meewerken aan de arbeidsdienst en geen schoolverzet plegen. Het

---

14 *Acta van de Generale Synode der Gereformeerde Kerken in Nederland gehouden te Amsterdam, van 25 augustus tot 2 oktober 1936*, Kampen z.j. (1936) artikel 212. Zie ook G. Janssen, *De feitelijke toedracht* (Groningen 1948) 8; M. te Velde (red.), *Vrijgemaakte vreemdelingen. Visies uit de vroege jaren van het gereformeerd vrijgemaakte leven (1944-1960) op kerk, staat, maatschappij, cultuur, gezin* (Barneveld 2007); D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vrijmaking-Wederkeer; vijftig jaren Vrijmaking in beeld gebracht, 1944-1994* (Barneveld 1994).

15 'Wat toen de geesten en harten vervulde, houdt direct verband met zaken, die ook vandaag voor theologie en spiritualiteit van gewicht zijn' J. Veenhof, 'Discussie over het zelfonderzoek – sleutel tot verstaan van het schisma van 1944. Terreinverkenning ten dienste van verder onderzoek' in: *Vrij gereformeerd* (Kampen 2005) 197. Veenhof wijst erop dat tegenwoordig de roep om ervaring in alle kerken, denominaties en religieuze gemeenschappen wordt gehoord: 'Welnu, in deze constellatie ontvangt het thema van het zelfonderzoek met alles wat eraan vastzit nieuwe actualiteit', 200. De toe-eigening van het heil is na de Vrijmaking decennialang een belangrijk gespreksonderwerp geweest tussen Christelijke gereformeerden enerzijds en Vrijgemaakt gereformeerden en Nederlands gereformeerden anderzijds. De term correlatie werd in dit verband dikwijls gebruikt door G.C. Berkouwer. Brinkman, *De theologie van Karl Barth*, 81.

16 K. van der Zwaag spreekt van de Vrijmaking als antisubjectivistische reactie op de ontwikkelingen in de Gereformeerde Kerken rondom verbond en doop, Van der Zwaag, *Afwachten of verwachten?*, 700.